

Dr hab. Leszek Zygmunt, prof. PANS
(Państwowa Akademia Nauk Stosowanych
im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie)

Ciechanów, 5. 11. 2023 r.

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Biernackiej:
Andrzej Noskowski – biskup płocki 1546-1567,
napisanej pod kierunkiem dr. hab. Radosława Lolo, prof. AFiB Vistula**

Coraz większe zainteresowanie postaciami biskupów epoki średniowiecza i nowożytności zauważalne w polskiej historiografii ostatniego trzydziestolecia zaowocowało już sporą liczbą opublikowanych biskupich biografii. Dzięki tym pracom nasza wiedza na temat funkcjonowania i roli polskiego episkopatu w epoce Piastów, Andegawenów, Jagiellonów oraz królów elekcyjnych jest coraz większa. Do autorów młodego pokolenia podejmujących te zagadnienia należy również mgr Paulina Biernacka, która przygotowała monografię poświęconą jednemu z najwybitniejszych biskupów płockich XVI wieku – Andrzejowi Noskowskiemu herbu Łada. Mając na swoim koncie wydaną już wcześniej pracę na temat mecenatu artystycznego biskupa Noskowskiego, opublikowaną w „Studiach Mazowieckie” – a także kilka innych publikacji naukowych – podjęła się niełatwego zadania opracowania całościowej biografii wspomnianego pastora Kościoła płockiego i zarazem postaci znaczącej w kontekście ogólnopolskim, o czym świadczą między innymi najliczniejsze chyba do tej pory prace dotyczące jego fundacji, czy bardziej refundacji (restauracji), słynnej „Bursy Filozofów” w Krakowie, zwanej z czasem „Bursą Noskowskiego” czy „Bursą Mazowiecką”.

Recenzowana praca posiada jasno sprecyzowany temat oraz cel badawczy („próba stworzenia pierwszego pełnego ujęcia biografii postaci biskupa płockiego Andrzeja Noskowskiego”), poprzez zebranie w monografii dotychczasowych

wyłącznie cząstkowych opracowań dotyczącego wspomnianego biskupa, co pozwoliło Autorce między innymi na przedstawienie „nie analizowanej do tej pory działalności politycznej” biskupa oraz „jego stosunku do najważniejszych spraw w kraju”, poszerzenie „wątku genealogicznego” dotyczącego rodziny Noskowskich (wcześniej zagadnieniem tym zajmował się ks. Tadeusz Żebrowski), a także „szeroko rozumianego zarządu diecezją”, w tym opieki nad ludnością osiadłą w dobrach biskupich, nominacji na urzędy kościelne, aktywności synodalnej biskupa, jego kontaktów z nuncjuszami oraz „dokonań na rzecz kontroformacji” (s. 5-6). Zamierzony cel badawczy został przez Autorkę osiągnięty, a na szczególne podkreślenie zasługuje wykorzystanie dostępnych źródeł rękopiśmiennych, znajdujących się w zasobach Archiwum Diecezjalnego w Płocku, Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowego w Warszawie, Bibliotece Naukowej PAN i PAU w Krakowie, Bibliotece Kórnickiej PAN, Archiwum Rzymskim Towarzystwa Jezusowego, ponadto przeprowadzenie kwerendy w Bibliotece Narodowej w Warszawie i Bibliotece Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a także wykorzystanie wielu wydawnictw źródłowych, w tym akt nuncjuszy papieskich w Polsce oraz wyjątkowo cennych, a niestety przez historyków słabo wykorzystywanych, rejestrów komory celnej na przeprawie wiślanej we Włocławku. Również pod względem spożytkowanej przez Doktorantkę literatury przedmiotu recenzowana praca nie budzi większych zastrzeżeń. Na podkreślenie zasługuje na przykład wykorzystanie artykułu Stanisława Sławińskiego na temat najnowszych ustaleń w sprawie lokalizacji dawnych burs uniwersyteckich przy ulicy Gołębiej w Krakowie, opublikowanego na łamach wydawanego przez Uniwersytet Jagielloński periodyku „Opuscula Musealia”, który nie jest powszechnie znany wśród historyków, a przecież zawiera bardzo istotne dla odtworzenia historii Bursy Noskowskiego informacje. Natomiast wśród cytowanych prac, które odnoszą się do osoby biskupa Andrzeja Noskowskiego wymienionych już we wstępie do pracy, niewątpliwie zabrakło wydanej w Kolonii w 1972 r. pracy poświęconej kapitule katedralnej w Płocku

w latach 1524-1564, której autorem był ks. Christoph Wollek (*Das Domkapitel von Plock 1524-1564. Gegenreformatorische Haltung und innerkirchliche Reformbestrebungen*). W pracy tej nie tylko zawarty jest dość spory fragment poświęcony wspomnianemu biskupowi (s. 138-141), ale również jej autor w kilkunastu innych miejscach omawia istotne dla ustaleń Doktorantki kwestie dotyczące np. wprowadzania do kapituły duchownych związanych z otoczeniem i krewnych biskupa Andrzeja Noskowskiego, jego współpracy z kapitułą w zwalczaniu reformacji w diecezji płockiej, czy roli jaką odegrał on w dziele reformy Kościoła na Mazowszu. W tych kwestiach odniesienia do przywołanej tu pracy powinny pojawić się w ewentualnej drukowanej wersji dysertacji mgr Pauliny Biernackiej.

Recenzowana dysertacja składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, spisu tabel i wykresów, aneksu zawierającego 23 ilustracje – niezbyt chyba szczęśliwie nazwanego „spisem ilustracji”, bibliografii i streszczenia. Spis treści zamieszczony na początku pracy odpowiada numerom stron poszczególnych jej części. Również stosowane w przypisach skróty są zgodne z zamieszczonym na początku wykazem skrótów (s. 3). Sama natomiast konstrukcja pracy (oparta na modelu problemowym, w pewnym oderwaniu od ścisłej chronologii) nie budzi zastrzeżeń. Dość bogato przedstawia się bibliografia zebrana przez Autorkę na prawie 16 stronach, obejmująca poza źródłami rękopiśmiennymi blisko 40 wydawnictw źródłowych oraz ponad 260 opracowań. Autorka włożyła wiele trudu w jej zestawieniu, ale wymaga ona jeszcze korekty i poprawek. Dla przykładu podam, że autor artykułu dwutomowej pracy o kapitule katedralnej płockiej to Andrzej Radzimiński, a nie Radzymiński jak zapisano (s. 224), co zresztą w błędnej formie znalazło się również w niektórych przypisach (np. przyp. 535). Na s. 224 jedna z podanych pozycji nie pasuje do alfabetycznego układu bibliografii (studium „Zamek w Pułtusku....” powinno znaleźć się na s. 227). Układ alfabetyczny nie został zachowany również na s. 220, gdzie

praca ks. Ludwika Królika znalazła się między pracą Dariusza Kuźmina i Gabriela Kwiatkowskiego, czy na s. 222, gdzie praca Krzysztofa Mikulskiego jest umieszczona po pracach Adama Miłobędzkiego. W wykazie opracowań zabrakło też kilku prac cytowanych w przypisach. Brak np. artykułu Andrzeja Radziwińskiego, *Droga do biskupstwa płockiego...* (cytowany w przyp. 214), czy kilkakrotnie przywoływanej książki mojego autorstwa *Biskup Jakub z Kurdwanowa...* (cytowana np. przyp. 2, 12 i inne). Zastanawia też umieszczenie książki Juliana Bukowskiego *Dzieje reformacji w Polsce* wśród źródeł drukowanych (czy nie powinna ona jednak znaleźć się w opracowaniach?). Przy publikacji pracy o biskupie Andrzeju Noskowskim – do czego zachęcam – warto więc jeszcze raz przejrzeć bibliografię i te drobne błędy poprawić. Natomiast bardzo pozytywnie oceniam zamieszczenie w aneksie tejże dysertacji kolorowych ilustracji, które zwłaszcza przy lekturze rozdziału drugiego są bardzo ważnym materiałem pomocniczym dla czytelnika.

Przechodząc do szczegółowego omówienia pracy chciałem zauważyć, że we wstępie Autorka przedstawiła stan dotychczasowych badań nad osobą Andrzeja Noskowskiego, ze szczególnym podkreśleniem prac ks. Tadeusza Żebrowskiego, Roberta Jopa, Aleksandry Sołtan-Lipskiej, Radosławą Lolo, Stanisława Sławińskiego, Roberta Kunkela, Artura Wołosza, Adama Miłobędzkiego, Jerzego Łozińskiego, Olgi Hajduk, Jerzego Chyczewskiego, Michała Wardzyńskiego, Jakuba Sawickiego, Leszka Zygniera i innych, a także scharakteryzowała krótko wykorzystane źródła. Określiła też jasno cel pracy oraz ramy chronologiczne obejmujące lata życia biskupa płockiego, czyli okres od 1492 do 1567 r. Pod względem formalnym wstęp nie budzi zastrzeżeń.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym „Pochodzenie i początki kariery” (s. 10-46) mgr Paulina Biernacka omówiła kolejno: zarys genealogii Noskowskich herbu Łada, kwestię wykształcenia przyszłego biskupa, początki jego kariery kościelnej oraz okoliczności nominacji Andrzeja Noskowskiego na biskup-

stwo płockie. Na szczególne podkreślenie zasługują ustalenia genealogiczne Autorki, w nawiązaniu do wcześniejszych badań ks. Tadeusza Żebrowskiego, oraz uporządkowanie i zweryfikowanie informacji zawartych w herbarzach Kaspra Niesieckiego, Bartosza Paprockiego i Seweryna Uruskiego. Zagadnienie wykształcenia Andrzeja Noskowskiego Autorka ujęła w szerszym kontekście wykształcenia innych biskupów płockich okresu późnego średniowiecza i wczesnej nowożytności, pokazując pewną ciągłość w modelu kariery kościelnej zwierzchników diecezji płockiej. Ważne jest również podkreślenie awansu społecznego Andrzeja Noskowskiego dla całej jego rodziny, czy nawet rodu. Do wymienionych w tej części pracy braci Mikołaja (Miczka) i Piotra z Trębek (s. 16) warto dodać jeszcze jednego ich brata Tomasza, o którym pisała m.in. Anna Supruniuk (*Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV...*, Warszawa 1998, s. 199). Zapis imienia księcia Siemowita V w formie „Ziemowit Mazowiecki” (s. 17) brzmi trochę archaicznie. Z kolei przywołany w pracy wojewoda płocki Filip Szreński (s. 46), to Feliks Szreński. Także nazwisko profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego z przyp. 204 brzmi Ożóg (Krzysztof Ożóg), a nie Ożoga jak podano na s. 39. Z kolei „święcenia mniejsze” Andrzeja Noskowskiego, o których wspomina Autorka na s. 42, lepiej chyba określić jako „święcenia niższe”.

W rozdziale drugim zatytułowanym „Biskup płocki” (s. 47-82) Autorka skupiła się na działalności politycznej i aktywności gospodarczej Andrzeja Noskowskiego. Uważam, że właśnie ten rozdział pracy jest najbardziej nowatorski. Bazując na wcześniejszych badaniach Anny Sucheni-Grabowskiej czy Jana Dziegielewskiego mgr Paulina Biernacka wydobywa nieznaną do tej pory w takim zakresie „twarz polityczną” bohatera dysertacji. Między innymi pokazuje jak ważną rolę dla projagiellońskiego nastawienia dużej części szlachty mazowieckiej miały działania biskupa Noskowskiego oraz jego współpracowników. Na szczególne podkreślenie zasługuje dokonana przez Autorkę, pierwsza, tak wnikliwa interpretacja dekoracji malarskiej nawy głównej w kolegiacie Zwiastowa-

ni NMP w Pułtusku, dzięki czemu poszczególnym elementom polichromii przypisuje ona znaczenie polityczne i światopoglądowe biskupa Andrzeja. Jak słusznie zauważyła „opracowany przez Jana Baptystę Wenecjanina program malowideł we współpracy z fundatorem należy odebrać jako świadomy gest poparcia udzielonego przez duchownego Jagiellonowi [Zygmuntowi Augustowi]... w jego planach połączenia Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego unią” (s. 186). W tym kontekście niemniej ważne było wsparcie biskupa dla polityki bałtyckiej króla (s. 79). Również kwestie materialne dotyczące dochodów biskupa Noskowskiego Doktorantka bardzo mocno udokumentowała źródłowo, między innymi wyjaśniając skąd biskup miał pieniądze na pożyczki udzielane królowi czy ówczesnemu biskupowi wrocławskiemu. Widać sprawy materialne były dla Noskowskiego niemniej ważne jak jego kariera kościelna czy polityczna, co w XVI wieku w gronie polskich biskupów nie powinno dziwić. Dzięki zgromadzonym środkom ordynariusz płocki mógł dokonywać fundacji na rzecz rozwoju edukacji czy mecenatu artystycznego na Mazowszu. Zwracam też uwagę na ustalenia Autorki w sprawie towarów spławianych Wisłą przez biskupa i dominującą rolę zboża, które w tym okresie wyraźnie wyparło spływ drzewa i innych towarów pozyskiwanych z zasobnych puszczy północnego Mazowsza.

W kolejnym rozdziale pracy (s. 83-104) Autorka omówiła działalność kościelną biskupa Noskowskiego, koncentrując się wokół następujących zagadnień: zarząd diecezją, polityka personalna, działalność synodalna (synody diecezjalne i udział w synodach prowincjonalnych), kontakty biskupa z nuncjuszami, działania antyreformacyjne. Dość szczegółowo zostały omówione synody z okresu rządów biskupa Noskowskiego, co zasługuje na duże podkreślenie, gdyż wykorzystano tu najnowsze ustalenia w tym zakresie poczynione przez innych autorów. Co do otoczenia biskupa znalazło się tu wiele nowych ustaleń. Jednak brak tu uporządkowanego i wyczerpującego schematu dotyczącego osób z najbliższego otoczenia biskupa, wspomagających go w zarządzie diecezją oraz w

spełnianiu posług biskupich, a więc wykazu: wikariuszy generalnych, oficjałów, sufraganów, a także składu kapituły katedralnej i kapituły pułtuskiej w okresie rządów biskupa Noskowskiego. Przecież nie tylko wprowadzeni przez niego duchowni byli członkami wspomnianych kapituł. Kwestią otwartą pozostaje też pytanie: jak wyglądał stosunek biskupa do zakonów działających na terenie diecezji płockiej? Przy niektórych osobach wymienionych przez Doktorantkę aż prosi się napisać coś więcej. Wspomniany przez nią kanclerz Paweł Głogowski (s. 92) to przecież jeden z uczestników soboru trydenckiego. Nie ma o tym wzmianki, a przecież jasne jest, że z tego faktu mogły wynikać impulsy, które przekładały się na działania biskupa Noskowskiego w diecezji płockiej i w polskim Kościele. Są też drobne nieścisłości w tekście. Czy wymieniony na s. 85 kościół w Likowie to jest przypadkiem kościół w Ligowie?

Rozdział czwarty pracy, zatytułowany „Fundator” (s. 105-132), dotyczy trzech zagadnień: fundacji bursy dla studentów Akademii Krakowskiej, próby przekształcenia szkoły kolegiackiej w Pułtusk w uniwersytet oraz fundacji kolegium jezuickiego w Pułtusk. Jest to wyjątkowo starannie opracowany fragment pracy. Autorka zbierając dotychczasowe ustalenia innych badaczy, w tym swego promotora, umiejętnie ukazuje wiele ważnych dla historii oświaty i kultury mazowieckiej zagadnień, w tym nowe ustalenia w sprawie relikwii św. Władysława I, króla Węgier (s. 131), o czym Autorka pisała już we wcześniejszych publikacjach, a także w sprawie niedoszałej fundacji uniwersytetu (akademii) w Pułtusk. Co do kwestii szczegółowych mam jednak wątpliwość czy datowanie szkoły katedralnej w Płocku na koniec XI wieku (s. 117) nie jest pomyłką? Czy przypadkiem nie chodziło o koniec wieku XII?

W ostatnim rozdziale (s. 133-184) mgr Paulina Biernacka skupiła uwagę na działalności fundacyjnej biskupa Andrzeja Noskowskiego. Sporo miejsca poświęca ona fundacjom dokonany w Pułtusk i w płockiej katedrze, ale również w Broku i Wąsoczu. Szczególnie ważna była tu postać włoskiego artysty Jana

Baptysty z Wenecji, o którego współpracy z biskupem jest wielokrotnie mowa. To niewątpliwie ten człowiek dzięki któremu Mazowsze otworzyło się na ówczesne europejskie zmiany w architekturze i sztuce. Za cenne uważam zwrócenie uwagi na podróż Andrzeja Noskowskiego do Rzymu w 1534 r. (s. 149), co rzeczywiście mogło potem odbić się na jego działalności kulturalnej na Mazowszu. Wiele zagadnień dotyczących XVI wieku Autorka omawia w kontekście wcześniejszego okresu, co zwłaszcza dla Pułtuska i Płocka było istotne. Widać tu również czytanie Doktorantki i jej orientację w wielu zagadnieniach odnoszących się do prowadzonych prac konserwatorskich i archeologicznych. Zauważę jednak, że za ks. Tadeuszem Żebrowskim w kilku miejscach Autorka wspomina o biskupie Jakubie z Korzkwi, a przecież wcześniej powoływała się na moją pracę, gdzie uzasadniłem błędność tego określenia wobec biskupa Kurdwanowskiego (Jakub z Kurdwanowa). Trzeba to w kilku miejscach pracy uporządkować.

Zakończenie pracy zawiera wnioski, które Doktorantka zawarła w poszczególnych rozdziałach pracy. Pokazuje jeszcze raz najważniejsze osiągnięcia biskupa Noskowskiego i zarazem słabe strony jego rządów, przede wszystkim zbijając zarzuty o nadmiernym jego zaangażowaniu w działalność gospodarczą, w tym handel zbożem oraz przypisywany mu nepotyzm, który w jego epoce był raczej czymś normalnym. Ostatecznie Autorka słusznie zauważa, że postawa biskupa Noskowskiego wpisuje się doskonale w typowy dla epoki nowożytnej schemat: „sprawny polityk – zarządca – mecenas – dobroczyńca” (s. 187).

Na zakończenie chciałem stwierdzić, że praca doktorska mgr Pauliny Bierackiej spełniła opisane we wstępie cele. Jest oparta na bogatej bazie źródłowej oraz wykorzystuje obszerną literaturę przedmiotu. Zebrana przez Autorkę faktografia została poprawnie wykorzystana do sformułowania wniosków i pewnych uogólnień. Chciałem jednak zwrócić uwagę, że pod względem językowym praca nie jest wolna od błędów tzw. „literówek”, które winny być wyeliminowane

przed przygotowaniem jej do druku, a także zawiera pewne błędy w przypisach (brak kursywy w tytułach niektórych przytaczanych prac, czy powtarzające się po sobie te same cytaty prac w pełnym zapisie – np. przyp. 175 i 176, zamiast zastosowania skrótu „tamże”, stosowane przez Autorkę w innych miejscach). Ale to są tylko drobne usterki, nieistotne dla treści pracy, które jednak winny być wyeliminowane przed oddaniem pracy do druku, na który ta praca na pewno zasługuje.

Podsumowując, stwierdzam, że oceniany maszynopis spełnia formalne, merytoryczne i metodologiczne wymagania stawiane dysertacjom doktorskim. Tym samym praca spełnia wymagania określone w art. 13 Ustawy o stopniach i tytułach naukowych z 14 marca 2003 r. z późniejszymi zmianami, i dlatego wnioskuję, aby mgr Paulina Biernacka została dopuszczona do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

